

Kós Károly, a prózaíró

Kós Károly maga volt a csoda. A népek – magyar, román, szász – együttélését, a transzszilván gondolatot benső értéké – életszükségletté – avató valóság-látnok. Az osztrák és francia ősök ivadékaként is az egyik legnagyobb magyar. A kilencvenéves reneszánsz embert – író, építőművészt, grafikus, szerkesztőt, mezőgazdát – köszöntő Sütő András szavai jól jellemzik a tollal is kitűnően bánó Erdély-mindenest.

„A Kós Károly-i próza: kovácsoltkapu-rengeteg; gótikus tornyok harangjainak szólása. Történelmi regényben nálánál történelmibb hangulatot még senki nem teremtett a magyar prózában. Móricz sem, Kemény Zsigmond sem. Esetleges szemöldökrándításra tegyük hozzá: a múltábrázolásnak nem kizárólagos feltételeiről szoltunk. Hanem a felidézett történelemnek arról a sűrű és kristályos levegőjéről, amelyből a légszomjúság érzete nélkül kilépni – a jelenbe visszaszunyókálni – nem lehet; amely képzeletünkkel együtt a tüdőt is munkába veszi. Kós Károly írói bravúrja: az építészé is egyúttal. Könyvei: akár a templomai, oly szilárd alapzatúak és egyediek a formai zártság, a bástyafalas körülhatároltság védekező állapotában. Ezért, ha ostrom alá vétetnek is a transzszilvanizmus körül némelykor fellángoló vitákban: le nem rombolhatók.”

Sütő költői nyelvezettel az *egésről* szól. A mondatok zamatáról s arról a kristályos – Erdély vagy közelebbről Kalotaszeg szállította – levegőről, amelynek sűrűségében táj, történelem, népsors, küzdelem, vagyis a méltó éléshez szükséges megannyi életdarabka mind benne van. A balladai homály is, és a költészetté nemesedett, leginkább archaikus formát öltő tisztánlátás is. Az ébredő hajnalok forradalmi „kakas-szava” – gondoljunk csak a *Kiáltó szó* (1921) egyik legfontosabb mondatára. „Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak” – és az ember életébe bekövetkező este (lásd a *Varju nemzetségben* Maksai László vég előtti „gyónását”, illetve a haldokló István király – *Az országépítő* – irgalomért való esedezését).

SZAKOLCZAY LAJOS (1941) kritikus, művészeti író, szerkesztő. Legutóbbi műve: *Sorsszerűség, álmom, etika* (2012).

Kós „kovácsoltkapu-rengetegét”, a próza megannyi változatát azért is érdemes közelebbről – pontosabban műfajok szerint – megvizsgálni, hogy lássuk: érvényességi hatókörük szinte ugyanaz. A megszólítottak köre is, csak más-más módon történő beszéddel. Mit tanult, többek között, a havas szerelmese a preraffaellitáktól? Azt, miként a „Körösői-Kriesch Aladár halálára” írottakban olvasható (*Napkelet*, 1920, 273), hogy „a művészet nem önmagáért van, de értünk, emberekért, az embernek a világba, a mindenségbe, az egymáshoz való tartozásba vetett hitéért van”; hogy „anyag, szerkezet, cél és rendeltetés nélkül művészet nincsen”; hogy „a művészethez joga és szüksége van minden embernek egyformán”.

Mindezek, az önkiteljesítés korát éljük, alighanem ósdi fogalmak. A mese, ballada és a valódi költészet is az, hiszen rohanó korunk emberének nincs se kedve, se ideje a hömpölygő mondatok erdejéből a hitvallást – kinek fontos az? – kihallani. A hitvallást, amely a közérdeket mindenkor a magánérdek fölé helyezi. Kós Károly is, mint nemzetépítő nagyjaink, szolgáltni akarta népét. A választott szülőföld, Kalotaszeg volt a kilátója. Embereinek viselkedése, történelme, néprajza, építészete úgy nyugözte le, hogy onnan – a helyi szín erősítésével – Európára látott. A biztos budapesti egyetemi katedrát hagyta ott a bizonytalanért, hogy saját példájával szolgálhasson a Trianon utáni – kisebbségben maradt, szinte mindenüket (leginkább a hazát) elvesztő – csüggedteknek.

A dolgokkal való nyílt szembenézés, bátorság, akaraterő és nem kis önbizalomról tanúskodó kitarítás jellemzi a háromszerzős röpiratot, a *Kiáltó szót*. Lármafa? politikai hírharang? saját erőnk – létezik-e a kiraboltaknak erejük? – tudatosítása? Ha a korai zsengek, például a Sebesi Kiss Ádám álneven megjelent *Emberek a havas alatt* című elbeszélés vagy a zsánerképként is olvasható 1911-es *Régi Kalotaszeg* (grafika és szó együttese) „exkluzívna” tetsző, de sosem kimódolt archaizmusában régebbi korok fóliánsai visszhangzanak – Kósnak ez a legtermészetesebb beszéde –, a *Kiáltó szó*ban már az erdélyi fiatalokra is nagy hatást gyakorló Ady Endre könyörtelen szókimondása a tartóoszlop. (Nem véletlenül, hiszen az értékfölismerésben is látnok laptulajdonos-szerkesztő a mindössze tizenegy számot megért kis hetilap, a *Kalotaszeg* oldalain 1912 februárjában Móricz Zsigmond mellett az *Új vizeken járok* poétáját is népszerűsítette.)

És politikai alapozóként hadd említsem még a K. S. betűjeggyel szignált „Erdély és a pesti közvélemény” című cikket (*Kalotaszeg*, 1912. jan. 14.), amely Erdély félgymati helyzetét panaszolja föl a magyarországi vezető köröknek; ti. csak evvel a szemlélettel utasíthatott el az erdélyi közösség óhaja, vagyis hogy Kolozsvár műegyetemét kapjon. Kós dühe, főképp, ha Erdély-központú szemléletét nézzük, érthető. S ha a tízes évek elején a bot csinálta politikusnak, akit inkább a papír és a hegyesre vágott nádtoll vonzott, ilyen tüzes volt a hangja, hogyne lett volna az – százszorososan az volt – a Trianon utáni sokkban. *Kiáltó szó?* Teljes tüdőből megfújt harsona!

„Fölbredtünk. Látni akarunk tisztán. [...] Az ítélet végrehajtott: Erdély, Bán-ság, Körös-vidék és Máramaros kétmillió magyarsága bekebelezett Romániába... Nem rekriminálunk. Nem keresünk árulókat, nem keressük a megalku-

vókat, a gyávákat, a bűnösöket, avagy a bűnbakokat. Nem vigasztaljuk magunkat gyáván azzal, hogy most nem hibáztunk. De viseljük sorsunkat, ahogyan az reánk méretett. [...] Nem kutatjuk, hogy az a nélkülünk, rólunk készült és kötött trianoni szerződés miféle koldusalamizsnát rendelt számunkra... A mi igazságunk: a mi erőnk. Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak. A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, az előrenézőknek. Alljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne duzzogjanak. Az Élet nem vár, az Élet rohan, Kiáltó szómmal ezt kiáltom.”

Publicisztikai remek. S jöllehet eme tanulmányának nem feladata a politikus Kós Károly életútját és e jegyben végzett cselekedeteit végigkövetni, ez a viszonylag korai, a közösség és népe (a romániai magyar kisebbség) érdekében írott lázbeszéd nagyon is meghatározta – egyenessé tette – az író-képzőművész-építész-politikus útját, s magatartásformájára ugyancsak erősen hatással volt.

Vitt-e a széppróza felé valamicskét? Nem nagyon. Itt csattani kellett a mondatnak, a gyújtó erejű szónak, viszont a széppróza – de még a néprajzi s szociológiai jellegű esszé is – nyugodt hangot követel. Ha „az *Atila királról ének* szövege nem egyéb archaizált nyelven írt székely népballada-utánzatnál” – miként a polihisztor monográfusa, Varró János megállapítja –, a *Régi Kalotaszeg* képeket kísérő szövegében a „lelki honosodás” következményeképp már a Kalotaszeg népi világát vallomásos formában fölelevenítő író szól. Történelmi maszkban, régmúlt korok – őseink, nagyapáink – cselekedetét megidézve, ám meditatív, bensőséges hangon. Személyiségét, akárcsak egy mindent beborítani akaró varázsköpenyt, ráteríti a tájra.

„Történt, hogy valahogyan egyedül akartam lenni, hát kimentem a domb alá, a patak felső völgyébe. Egyedül akartam lenni, mondom, mert van úgy az ember, hogy ez jólesik. És olyankor lehet az igazán: olyan öreg télben, kivált, amikor már szürkülődik a délután, és pelyhedzeni kezd a hó. Elöttem hull, hull a hátam megett is. A földeken egy-egy kopasz fa, korrogó magános holló csak a szürke fellegek alatt. És erdő, fekete fenyves. És hull, hull mind sűrűbben a hó, hogy fehér lesz az esteledő szürkesség is. Megállottam. Mert gyönyörű az, amikor úgy omlik hang nélkül, nesztelenül a fehér, szűzfehér hó.”

S ebben a hangulatban a sétáló találkozik egy ugyancsak baktató emberrel, biccentenek egymásnak, s ki-ki megy a saját útjára. Alkotás-lélektani rejtély (vagy talán nem is annyira az), hogy a műveken végigvonuló fehér – ezért a havas megannyi megidézése – mint funkcionál tisztaságjelképként, s hogyan lesz a kanyargó – ezerfelé kanyargó – ösvényből aki. Aki mint (nem csupán a nyelvi archaizmus által) embertárs. Embertárs a rengetegben.

Bár valamiképp a *Régi Kalotaszeg* is kultúrtörténeti vázlat – igaz, a személyiség vallomásos líraiságát fölfedő szépprózai jegyekkel –, a történelem történeté simulva ábrázolódik benne. Viszont az *Erdélyben* (1929), a gyönyörű linómet-szetek kísérőjeként (*Régi kalotaszegi jobbagyház pitvara sütőkemencével; Román havasi móc-ház régi tűzhelye; Erdélyszéli kisnemesi porta szobája; Kalotaszegi magyar népviselet; Székely népviselet; Szász népviselet; Maros-szentimre; Medgyes. Városerő-*

dítés bástyája; Segesvári oratorony; Kolozsvári Középkori polgári lakóház (Mátyás király szülőháza) stb. – az értekező próza erejével rajzolódik a történelmi hitelességű múlt. A személyiség – a látásmód egyedisége – inkább az invenciózus grafikákban nyilatkozik meg.

A történetíró szavai természetesen kicsengtek az eddigi szépírói művekben (mindenekelőtt az 1925-ös *Varju nemzetség* említendő), és ki fognak csengeni a későbbi alkotásokban is (*A Gálok; Budai Nagy Antal históriája; Az országépítő*). Kós transzszilvanizmusának gyökereit ez a táj- és népszerűt adja. „Hogy mi lesz Erdély népének és kultúrájának útja a jövőben – íródik az *Erdély* befejező summájában, az *Összegezésben* –, az jórészben Erdély népeitől függ. A história bizonyítása szerint Erdély azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt a pszichét vállalták, és azoké lesz a jövőben, akik azt a jövőben vállalni fogják. Erdély sorsa akkor volt a legboldogabb, kultúrája akkor virágzott ki leggazdagabban és legteljesebben, amikor népei egyakarással vállalták a külön erdélyi sorsot, és építették azt külön erdélyi eszközzel. ... De amely nép valaha is elejtette Erdélyt, az a nép és kultúrája elesett itt a múltban és el fog esni a jövőben is menthetetlenül...”

A balladai hangulat révén költeménynek (is) értékelhető *Atila kirárról ének* (1909) vagy a szépprózai kísérletek elsőjeként egy turisztikai magazinban megjelent az *A szebeni havasok között* (1905) – ez utóbbi épp a Frumosza és a Jézer tragikus végű szerelmi regéjével mint betéttel – már előrevetítette a jövődöbéli szépíró körmeit: a mesélőkedvet, az archaikus nyelvet, az alakformálást, a táj élő, lélegző élőlényként – emberként? – való bemutatását. A nyugodt, egy kissé fennkölt stílust, amely az egyéni, a leírásban és a megfigyelésben az építész precizitására emlékeztető hanghordozással valamennyire magában foglalja a XVII. és XVIII. századi erdélyi naplóírók, Szalárdi János, Cserei Mihály, Apor Péter transzszilvanizmusának ízeit s szülőföld-szeretetét is.

Mert Kós Károly-széppróza, aligha újdonság, nincs az író vérébe szinte beivódott Erdély-élmény nélkül. Kanyarodjék bármerre is a mese, idéződjék föl bármily régi kor is – az életműben kitüntetett szerepet játszik a történelmi regény –, Erdély (vagy lélekben teremtett hasonmása) akarva-akaratlan ott van a fókuszban. Igaza van Tamási Áronnak, amikor az István király-megidézés, az *Az országépítő* kapcsán kinyilatkoztatja, hogy „a legnagyobb és a legcsodálatosabb hőse ennek a regénynek, Erdély” (*Brassói Lapok*, 1934. máj. 7.).

Ha „Kalotaszeg a magyar nép esze és szíve” – a túlzásban eme földrész iránti szerelem dörömből –, úgy illik, hogy novellában vagy regényben a Kós Károly-i hűség archaikus jegyében megidéztessek minden olyan megtörtént vagy kitalált (íróilag megkomponált) mozzanat, amelyben a kijelentés igazolódik. Az *A Gálok* (1921) című többrészes elbeszélés tragikus végének a szépsége „– Ferus helye a kereszt alatt van! Ide kell hozni! – Megfizette, amivel tartozott. – Az életivel!” –, az *A havas* (1930) szabadságkívánalma mindennél többet mond az író romantikusnak ugyan romantikus, ám az emberré vált természet jogát védő, csaknem vég nélküli küzdelemről. Ez utóbbiban szépen előttünk a balladai befejezés szimbólumként is sokatmondó üzenete.

„És eltűnt a kereszt is, akire valamikor reá rótták az emberek, hogy Mátis George és Nyág Nyicoláe meghaltak ott az erdők szabadságáért.

Arra a keresztre nincsen már szükség, mert a nagy pernek immár vége van: szabad a havas.

... De!... jó lesz vigyázni reá, emberek.

Hogy ne pusztuljon róla tovább az erdő, ne apadjanak el a vizek, ne szikkadjanak ki a virágos kaszálók, ne kopaszodjanak meg a bársonyos, fűszeres legek. Hogy gyógyulhasson meg a havas. Ez a mi szépséges, drága havasunk.”

Aki érzi eme csaknem biblikus sodrás mélységét, az könnyen barátja lesz Kós szépírói buzgalmának. Mindig, mindenkor a legmélyebre, hogy lássék az iszonytató merülés szépséges magassága is! A történelmi maszk itt szinte elkerülhetetlen, hiszen a látomások valódiságát az író bennfentessége, ugyanakkor kívülállása garantálja. Hogy valaki miért éppen a történelemben találja meg mai mondanivalójának – s leginkább önkifejezésének – keretét, rejtély. A kutatói, az építész is régi korokba vivő buzgalom az oka? Netán az a nem kis drámát bevégező valahai „sértődöttség”, amely egyik ősenek a jussból való kitagadása okán – a kisemmizett édesapa, Karl Kosch alighanem akkor cserélte nemzetiségét, otthagynván a „bűnös” szász, magyarra –, végül is karaktert, tartást adott az írónak?

A *Varju nemzetség*, az író legismertebb műve, Kalotaszeg történelméből egy emberöltőt kihatva azt a mozgalmas korszakot idézi meg – az 1629 és 1660 közötti évekről van szó –, amikor az erdélyi fejedelemség megszilárdulását hanyatlás követi. Féja Géza szerint – a történet kezdetén Bethlen Gábor még élt –, Erdély történelmét „Rákóczi György alakja árnyékolja”. S hogy I. Rákóczi György alakja a regényben eltorzult, az Varró János szerint annak köszönhető, hogy „a Varjuknak a pataki úr ellen vívott harcában Kósnak a magyarországi vezető körök ellen vívott korai transzszilván csatározásai visszhangzanak”.

Mindez lehetséges. Ám a *Varju nemzetség* – Móricz Zsigmond híres művével ellentétben – nem a nagyfejedelem, és végképp nem I. és II. Rákóczi György regénye, hanem a komor méltóságában is érzékivé tett archaikus nyelvvel az élet s halál szigetévé emelt Pojánáé, a havas méltóságáé, a valós vagy nem létező kinccsé, az egymással és a természettel küzdő Varjuké, az apáké és fiaké, a szerelemé, a megbocsátásé. A nagyokkal szemben – s ezt jól látta a Brassói Lapokban (1926. dec. 19.) megnyilatkozó Móricz Miklós – a kicsiké, a névteleneké. (Azon viszont eltöprenghetünk, hogy oly módon fölülmúlja-e a *Tündérkert*et vagy Bánffy Ördögsekér című művét, ahogyan azt – „több” náluk – a kritikus gondolja.)

Ahhoz kétség nem fér, hogy a balladás lelkületű krónikaíró – minden szavában Erdélyt féltve – olyan apokaliptikus hangulatot tud teremteni, hogy a leírásokba is beleborzadunk (pedig hol vannak még a hősök jellemfejlődései vagy a kevés szóval megjelenített, fukarul is drámai összeütközések ábrázolásai stb.).

„Az Úristen nehéz keze Erdély fölé ereszkedőben...”

1633. esztendő, Szent György-napja és csatagos, lucskos, borzongató tavaszidő. Sír a napnyugati szél, és csapja a vékony, sűrű, hideg eső; zúgva omlik a duzzadt Szamoson a piszkos, sárga hólé, hogy nyög és csikorog belé a gyalui nagy

tornácos híd. Szuroksötét éjszaka, ablak nem világít, kutya se vakkant, csak a vámosház ablaka világos: ott Bethlen Péter úr katonái virrasztanak, és ügyelik a kolozsvári utat.

1633. esztendő és Szent György-éjszakája; Péter úrfinak nyughatatlan álmai vannak. Alig három hónapja, hogy a vitézek szemefénye, az ország főkapitánya meghalt. Meghalt hirtelenül, mint ahogy az eb felfordul, ha megégetik. Zúg a Szamos vize, sűrűn vág az eső, suhogva sír a napnyugati szél. A rosszak éjszakája ez, és Zólyomi Dávid, a bolondos sógor most traktál Vásárhelyt Patak urával. Árulják, kínálják a becsületet, a vagyont, az emberek boldogságát, nyugodalmát, árulják, adják-veszik Erdélyt. Héj!...

A rosszak éjszakája ez, és vaksi ablakok mögül ijedt, álmos szemek vizsgálnak ki néha a kísérteties, halott éjszakába."

A szavaknak, akárcsak Kós linómetszetein az alakoknak, házaknak, kapuknak, kemencéknek, erős kontúrjuk van. Tartásuk. Az építész szeme – stílusérzéke – sosem volt fóliánsok szakadozott lapjait restaurálja, hogy az író evvel is érzékeltesse a mostoha, szívós küzdelemmel teli havasi sors kíméletlenségét. Ebbe beleszokni a Varjuk számára sem kis próba. Ám fény segíti azt, mint megannyi másnak – ebből a szempontból a kastélyok és udvarházak lakóival azonosak –, a Bethlenek hűséges szolgálata. És Erdély védelme. A „töprengő keresés” alakítja sorsukat. Kegyetlen realitás. „Félni? Nem. Ezek az emberek nem szoktak félni. A havasi ember élete mindennapi tusakodás az életért, és éjjelnappal minden dolgában ott tudja maga mellett a halált."

A Kós Károly-i prózában tallóznán mintha mindig is ez az ars poetica-szerű, a határtalan kozmoszszal szembeni „végesség” – a természet törvényeit alázattal közelítő magatartás – alakítaná a hősök gondolatvilágát. Akik, akár akarják, akár nem, mégis átlépik – személyiségük fölszabadítása érdekében – ezt a valóság rajzolta, mindenkor a szenvedéssel teli küzdelemmel nehezített akadályt. Igaz, az élet-halál mint probléma – nem az égből szakadt fátumról beszélek – másképp bolydítja meg a Varju-nemzetségből való s velük egy kenyeret evő emberek életét (Budai Nagy Antal, a „forradalmár” kiszakadása ebből a sorból már valószínű tudatosodás eredménye), mint például a közösség érdekében személyes szabadságáról szinte lemondó István királyét.

Amíg amazok, egy kis egyszerűsítéssel, a zord természet rabjai, addig az ország első embere, vagyis a koronát viselő az ügy áldozata. Maga is iszonytató mód megszenvedte (többek közt az övéi föláldozásával) a megálmódott s tudatosan végigvitt változás „bukatóit”, hogy a pogányságból vérrel-vassal keresztény országot teremthessen. Jómagam a *Budai Nagy Antal históriáját* (1932-ben jelent meg a *Kalotaszeg* című kötetben) és az *Az országépítőt* ugyanazon írói természetrajz – látásmód, gondolatvilág – két jellegzetes, egyik a másikat ki nem oltó sarkának tartom, ám a kritika a legélesebb határvonalat húzta a két szépprózai mű közé.

A kisonográfia írója, Varró János – a *Kós Károly, a szépíró* 1973-as datálású – ekképp vélekedik: „Ha a *Varju nemzetség* Kós eszmei-politikai küzdelmeinek

élményéből született, a *Budai Nagy Antal históriája* – a két háború közti romániai magyar irodalomnak ez az igazgyöngye – Kós vágyainak előreszökkenéséből, csupán lélekben átélt politikai élményeiből táplálkozik. Elbeszélésében olyan hőst mintázott meg (hadd jegyezzem meg, az azonos című dráma egészen más), amilyen maga is lenni szeretett volna, de akinek forradalmi küzdelmét csak lélekben tudta követni.” Természetesen – természetesen? – itt arról van szó, hogy a kisregény terjedelmű elbeszélés attól jó, hogy benne az író „a polgári radikalizmusán túlmutatva a forradalmi szemlélet felé nyit perspektívát”. Hogy Shakespeare vagy Dosztojevszkij melyik szereplőjével akart azonosulni, nem tudhatni. Ha mindenikbe (pozitív vagy negatív tulajdonságaikba) oly intenzíven nem élte volna bele magát – a lírahős sosem azonos a költővel! –, csorbult volna a remekművek látomása.

A következő, kérdezhetetlen kérdés – akármilyen volt is *akkor*, a megírás pillanatában a romániai társadalmi valóság –: Kós alakja azonos-e Istvánéval. Azonos, mert a főszereplő lelkéből leledzett, és nem azonos, mert a szenvedélyes – szenvedő – királyban nem önmagát (gondolatait, tetteit) akarta megmutatni, hanem a magyarságot vívódások, küzdelmek révén talpra állító, cselekvő látnokot. Minthogy a Baumgarten-díjjal jutalmazott regény 1934-ben jelent meg, közvetlenül Hitler hatalomra jutása után, „a kritikusok koruk aktuális politikai kérdéseire kerestek választ?” „A regény problematikájának a keresztény-pogány ellentétre való leegyszerűsítése aztán könnyűszerrel tévútra vezette a kritikusokat” (Varró, i. m.).

A regényről, ez is bizonyítja Kós szavának erejét, negyven kritika jelent meg. Avval, hogy az író tragikus alakot formált, és egyik oldal mellett sem tette le a voksát, az értelmezők számára – az olvasó okosabb, tetszés szerint merülhet bele a történetbe – áthidalhatatlan szakadékot teremtett. Gaál Gábor, a kolozsvári baloldali folyóirat, a *Korunk* főszerkesztője a regényben a magyar úri osztály történelemszemléletének a dicsőítését látja, míg Kemény János, a Helikon apostola (Marosvécs!) azt az írókat üdvözli, aki közel hozta lelkéhez Szent István királyt: „megmutatván emberi oldalát, úgy igazolta őt, hogy ezáltal a pogány ősök emberi nagyságán sem ejtett sebet” (Erdélyi Helikon, 1934, 3. sz.) Sík Sándor a *Pásztortűzben* (1934, 4. sz.) a nagyfokú elismerés mellett – „a legérdekesebb, legkomolyabb és legnagyobb szabású magyar könyvek egyike” – azt hiányolja, hogy az író kiaknázatlanul hagyta a gazdag legendaanyagot. Szabédi László pedig így ír: „Kós regénye nem igen mond többet, mint például a kolozsvári Mátyás-szobor.” (A bonyolult kritikából csupán találmányra emeltem ki ezt a mondatot, azzal leginkább, hogy hozzáfűzhessem: ha csak tizedrészét mondja-sugallja, mint Fadrusz János remekművű alkotása, már akkor is nagy mű.)

Eme regényben a korábbi „filmszerű” építkezés (Kovács László) – a statikus jelenetek montázsa – helyét átveszi (nem teljesen) valaminő, az archaikus közlő nyelvet forrpontra emelő, szemérmes szépségében is nagy ívű áradás. A csaknem félszáz kritikus az ideológiai kifogások és egyéb „hibák” hangoztatása mellett szinte egyöntetűen dicsérte az író stílusát. A népnyelvet is magában fogó

(Kalotaszeg!), bibliásan ódon zamatú nyelvezet, a mellérendelt mondatok lépcsőivel és a vonatkozó névmások régies használatával, nem más, mint hangulati varázs. Egy kis megengedéssel, az építőművész lelki – és látható, szinte tapintható – formakultúrájának a tükre.

Kárpáti Aurél a *Régi Kalotaszeg*et elemezvén jó érzékkel állapítja meg: „Kós Károly nemcsak építeni tud magyarul, de írni is” (*A búsképű lovag*, 1920). A haladkló nehéz szavaiban – *Az országépítő* befejezése – ott van az irgalmatlan súlyú csönd is. A száraz sírás velejárója.

„Véres építést parancsoltál nekem, Úristen, s én nem irgalmazhattam, s te se irgalmaztál nekem, Istenem... Koppánynak halni kellett... s Ajtonynak... Tonuzobának is... s az utolsó Vazul volt... s ez volt a legnehezebb, Uram... [...] De én a gyermekeket adtam... S Imre volt az utolsó... S az volt a legnehezebb terű, Uram, amit reám tettél... S mindent te parancsoltál, és ezért nem lehet igazsága Csanádnak, és én hiszek neked... S irgalmazzál nekem, Istenem...”

Mindezt az a Kós Károly, az évtizedek alatt a művelődésben ezer lombot hajtó gyökér-ember írta, aki meg volt győződve a bármily súlyos ékítményt elbíró alap – építőművészi igazság – szilárdságáról. Bizonyoságnak ott István és Walter templomépítés közbeni disputája.

„- Jó lesz-é az alja? Erős-é ott a föld? – Kemény agyag, Uram, Országot lehet arra építeni, nem tornyot. – Vigyázz, pap, itt vigyázzál jól, s itt ne csinálj bolondot csak. Ha jó a fundamentum, akkor, ha összedűl is fal, kicsi dolog felépíteni. Ha kivágod a fát, de ép a gyökere, kinő a fa megint, mert a gyökér a fa, s nem a korona.”

Kuszto Endre: Havas oldal. Faluzsélé Csókafalván (szén, 1981)